

पराग-गजल माला इक जायजा

□ डॉ० सत्यपाल शास्त्री श्रीवत्स

एकलाचल ते दिल्ली जनेह् बहुभाषा भाशी नेकें संस्कृतियें दे संगम आहलै शैहरै च रौंहदा होआ बी गुम्मनामी दे न्हेरे च लगातार साधना-रत होंदा होआ अपनी मातृभूमी डुगगर ते मां-बोल्ली डोगरी दी धड़कन गी अपनी संवेदनात्मक भावभूमी च रचाई-पचाईयै म्हेशां मसूसदा होआ ते कनै-कनै उर्दू ते हिन्दी जनेहियें समृद्ध भाशें दे प्रति बी अपनी देनदारी नभांदा होआ इक योगी आहला लेखा अपने लेखन कार्य च मस्त रौहने आहला कवि ते साहित्यकार ऐ श्याम दत्त पराग जिन्ह हून तक उर्दू हिन्दी ते डोगरी दियां 58 रचनां रचियै कवि ते साहित्यकार दे नाते इक इतिहासक कम्म कीता ऐ। इ'नें 58 रचनें च हिन्दी ते डोगरी दियां गै मतियां काव्य रचनां न। पराग गजल माला संग्रहै 58 रचनें च शामल ऐ। इदे इलावा बी पराग होरें अस्सी दे लगभग हिन्दी ते बीह् डोगरी बाल साहित्य सरबन्धी रचनां प्रकाशत करियै बाल साहित्य रचनाकार दे रूप च सिरमौर थाहर बनाई लैने दे बाद हून साहित्य अकादमी दिल्ली दियें नजरैं च आइयै 16 नंबर 2011 गी कलकत्ते च सम्मानत होए।

बेशक्क कवि पराग ने डोगरी कविता विधा दे खेत्र च नेकां अयाम छूहते न, पर गजल विधा अकसर हून तोडी इं'दी कलमां कोला अछूहती गै र'वा करदी ही। शायद इस बारे च पराग होर अपने अंदर हीनभावना बी अनुभव करदे होडन, पर इस संग्रहै गी प्रकाशत करियै इ'नेंगी यकीनन गै मानसक सकून हासल होआ करदा होना।

इसलै इ'नें पंक्तियें दा लेखक इत्थें सिर्फ इसदे बारे च संक्षिप्त गल्ल गै करने आहला ऐ। इसदे कला पक्ख ते भाव पक्ख दे बारे च ब्योरे बार मूल्यांकन करना, इस लेख दी सीमा कोला बाहर ऐ। फ्ही बी संक्षेप कनै जेहडी गल्ल कीती जा करदी ऐ, उसदे दायरे च सारे पक्ख छूहने दा जतन कीता गेदा ऐ।

अगें बधने थमां पैहलें अस पराग होरें गी इस गल्ला लेई मुबारक दिने आं जे एह् अपनी इस चरासिमें बरैं दी उमरी च बी अपनी नोखी स्मरण शक्ति दी कृपा कनै अपने कविता रचने दे कम्मै च बदस्तूर व्यस्त रौंहदे न।

सन् 1965 च जिसलै एह् अकाशवाणी जमू थमां तब्दील होइयै दिल्ली केन्द्र च जाई

ਪੁੱਜੇ ਹੈ, ਤਾਂ ਤਸਲੈ ਇੰਦੀ ਤਮਰ ਮੈਹਜ 38 ਬਾਰੇ ਹੀ। ਕੈਸਾ ਮ੍ਹੂਰਤ ਹਾ, ਓਹ ਜਿਨ੍ਹੇ ਇਨ੍ਹੋਂ ਗੀ ਭਾਏਂ ਮ੍ਹੇਸ਼ਾਂ ਲੇਈ ਸ਼ਰੀਰੀ ਤੌਰ ਪਰ ਦਿਲਲੀ ਬਾਸੀ ਤੇ ਬਨਾਈ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਮਾਨਸਕ ਤੌਰ ਪਰ ਏਹ ਅਪਨੀ ਮਾਤ੃ਬ੍ਰਾਮੀ ਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲਲੀ ਕਨੈ ਸੰਵੇਦਨਾਤਮਕ ਰੂਪ ਕਨੈ ਲਗਾਤਾਰ ਜੁਡੇ ਦੇ ਨ ਤੇ ਇੰਦੀ ਭਾਵਬ੍ਰਾਮੀ ਥਮਾਂ ਡੋਗਰੀ ਕਵਤਾ ਬਦਸ਼ਤੂਰ ਤਭਰਦੀ ਰੌਂਹ੍ਦੀ ਏ। ਨੇਈ ਤਾਂ ਸੰਵੇਦਨਾਹੀਨ ਤੇ ਭੁਲਕਡੇ ਆਦਮੀ ਸਾਂਤਾਲੀ ਬਾਰੇਂ ਦੀ ਤਮਰੀ ਚ ਕਿਨਾ ਕਿਸ ਭੁਲਲੀ ਜੰਦਾ ਏ।

ਅਪਨੀ ਇਸ ਲਮ੍ਮੀ ਤਮਰ ਦੇ ਦੁਰਾਨ ਇਨ੍ਹੋਂਨੇ ਨੇਕੋ ਪਰਿਸਥਿਤੀਂ ਕਨੈ ਦੋ-ਚਾਰ ਹਾਂਦੇ ਹੋਏ ਜੇਹਡੇ ਕਾਡੇ-ਮਿਟਠੇ ਅਨੁਭਵ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਤੁੰਦੀ ਅਕਾਸੀ ਤੇ ਇੰਦੇ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰੈਹ ਚ ਸ਼ਾਸਲ ਕੇਇਂਧੇਂ ਗਜ਼ਲੋਂ ਚ ਹੋਈ ਦੀ ਗੈ ਏ, ਪਰ ਅਗਲੀ ਅਵਸਥਾ ਚ ਮਾਹਨੂ ਗੀ ਜੇਹਡੇ ਮੌਤੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਤੇ ਤਸ ਅਸੀਮ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਜਿਝਾਸਾ ਹੋਨੇ ਕਰੀ ਕਦੈਂ-ਕਦੈਂ ਜੇਹਡੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਭਾਵੋਂ ਦੇ ਏਹਸਾਸ ਹਾਂਦੇ ਨ, ਅਪਨਿਧੇਂ ਗਜ਼ਲੇ ਦੇ ਕੇਇਂਧੇਂ ਸ਼ੇਡਰੋਂ ਚ ਪਰਾਗ ਹੋਵੇਂ ਤੁੰਦੀ ਬੀ ਕਾਵਾਤਮਕ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਦੀ ਏ। ਇਨਾ ਗੈ ਨੇਈ ਕੇਇਂਧੇਂ ਗਜ਼ਲੀ ਸ਼ੇਡਰੋਂ ਚ ਕਵਿ ਨੇ ਛਾਯਾਵਾਦੀ ਭਾਵੋਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਤਕਨੇ ਚ ਬੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਦੀ ਏ। ਮੁਖਸਰ ਤੌਰ ਪਰ ਅਸ ਆਕਖੀ ਸਕਨੇ ਆਂ ਜੇ ਕਵਿ ਪਰਾਗ ਨੇ ਅਪਨੇ ਯੁਗਬੋਧ ਕੋਲਾ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੋਇਥੈ ਅਪਨੇ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਚ ਜੇ ਕਿਸ ਦਿਕਖੇਆ, ਪਰਖੇਆ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਤਸਦੀ ਅਭਿਵਧਕਿਤ ਤੇ ਇਨ੍ਹੋਂਨੇ ਸ਼ੇਡਰੋਂ ਚ ਹੈ ਗੈ, ਪਰ ਅਪਨੀ ਲਮ੍ਮੀ ਤਮਰੀ ਦੇ ਤਕਾਜੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹੋਂਗੀ ਇਸ ਜੀਵਨ ਯਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਬਾਦ ਬੀ ਝਾਂਕਨੇ-ਪਰਖਨੇ ਦੀ ਜੇਹਡੀ ਇਕ ਤਾਂਹਾਂਗ ਦਿੱਤੀ ਕਵਿ ਪਰਾਗ ਕੁਤੈ-ਕੁਤੈ ਤਸਦੀ ਝਲਕ ਬੀ ਬਖੂਬੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਏ।

ਕਵਿ ਪਰਾਗ ਨੇ ਕੇਇਂਧੇਂ ਗਜ਼ਲੋਂ ਦੇ ਸ਼ੇਡਰ ਬਾਂਡੀਂਧੇਂ ਤੇ ਕੇਇਂਧੇਂ ਦੇ ਨਿਕਿਧੇਂ ਬੈਹੋਂ ਚ ਰਚੇ ਦੇ ਨ ਜਦ ਕੇ ਕੇਈ ਦਰਮਾਨੀ ਬੈਹੋਂ ਚ ਬੀ ਰਚੇ ਦੇ ਨ।

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰੈਹ ਦੇ ਗਜ਼ਲੀ ਸ਼ੇਡਰੋਂ ਦੇ ਕਲਾ ਪਕਖ ਤੇ ਭਾਵ ਪਕਖ ਦੀ ਗਲਲ ਏ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਚ ਸਥ ਥਮਾਂ ਪੈਹਲੋਂ ਕਲਾ ਪਕਖ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਬਚਾਰ ਕਰਨੇ ਦੇ ਬਾਦ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਏ ਜੇ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰੈਹ ਦਿੱਧੇਂ ਗਜ਼ਲਤੈ ਚ ਕਵਿ ਨੇ ਕਿਸ ਅਪਵਾਦੋਂ ਗੀ ਛੋਡਿਥੈ ਬਾਕੀ ਸਾਰੋਂ ਸ਼ੇਡਰੋਂ ਚ ਬੈਹਰ, ਬਜਨ, ਕਾਫਿਯਾ ਤੇ ਰਦੀਫ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਨਿਧਮੋਂ ਦਾ ਪੂਰੀ ਚਾਲਲੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਕਨੈ ਪਾਲਨ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ ਤੇ ਪ੍ਰਸਝਾਨੁਸਾਰ ਲੋਡਾ ਮ੍ਜਵ ਬਨਕਦੇ ਅਲਾਂਕਾਰੋਂ ਦੇ ਕਨੈ-ਕਨੈ ਬਿਮਕ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਬਰਤੂਨ ਕਨੈ ਬੀ ਇੰਦੇ ਚ ਭਾਵਪ੍ਰਵਣਤਾਂ ਤੇ ਤੁਤਮ ਕਾਵਤ ਆਹਨੇ ਦਾ ਸਾਰਾਹਨੀ ਪ੍ਰਯਤਨ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ। ਜੇ ਭਾਵ ਪਕਖ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਗਮ੍ਭੀਰਤਾ ਕਨੈ ਗਲਲ ਕਰਚੈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਏ ਜੇ ਕਵਿ ਨੇ ਕੁਤੈ-ਕੁਤੈ ਵਾਕਿਆ ਗੈ ਦਿਲ ਛੁਹਨੇ ਆਹਲੇ ਭਾਵੋਂ ਦੀ ਅਕਾਸੀ ਕੀਤੀ ਦੀ ਏ। ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਮਤਾਬਕ ਤੁਏ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਸ਼੍ਰੇ਷ਠ ਹਾਂਦੀ ਏ, ਜਿਸ ਚ ਵਿਚਾਰ (ਧਨੀ ਬੁਦਧਿ) ਤਤਵ, ਭਾਵਤਤਵ ਤੇ ਕਲਪਨਾ ਤਤਵ ਇਨ੍ਹੋਂਨੇ ਤ੍ਰੈਨੀਂ ਦਾ ਸਨਤੁਲਨ ਹੋਏ ਕੀ ਜੇ ਪਰਾਗ ਹੋਰ ਅਗੋਂ ਗੈ ਇਕ ਸਿੰਘਦਾਹਸਤ ਕਵਿ ਨ, ਇਸ ਲੇਈ ਅਪਨੇ ਇਸ ਨਮੀਂ ਵਿਧਾ ਦੇ ਸ਼ੇਡਰੋਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਬੀ ਇੰਦਾ ਕਾਫੀ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋਨਾ ਸਭਾਵਕ ਏ।

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰੈਹ ਦੀ ਭਾਸਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਏ, ਓਹ ਠੇਠ ਡੋਗਰੀ ਹੋਨੇ ਕਰੀ ਮਤੀ ਖੂਬਸੂਰਤ

ਤੇ ਪ੍ਰਾਂਜਲ ਤੇ ਹੈ ਹੈ ਗੈ, ਪਰ ਇੰਦੇ ਚ ਇਨ੍ਹੋਂ ਕੁਤੈ-ਕੁਤੈ ਠੇਠ ਸ਼ਬਦੋਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਿਯੈ ਏਹ ਆਭਾਸ ਦੇਨੇ ਦਾ ਪ੍ਰਯਲ ਕੀਤੇ ਦਾ ਏ, ਜੇ ਮਨੋ ਏਹ ਹੂਨ ਬੀ ਦਿਲਲੀ ਨੇਈ ਬਲਕੇ ਅਪਨੇ ਗ੍ਰਾਮ ਪੌਨੀ ਚ ਗੈ ਰੱਹਦੇ ਨ। ਏਹ ਕੋਈ ਮਮੂਲੀ ਗਲਲ ਨੇਈ ਏ। ਇਥੋਂ ਨੇਹੀ ਮਾਨਸਕ ਜਾਂ ਬੌਢਕ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਤੁਸ੍ਥੈ ਕਵਿ ਜਾਂ ਲੇਖਕ ਦੀ ਗੈ ਹੋਈ ਸਕਦੀ ਏ, ਜਿਸਦੀ ਪ੍ਰਤਿਆ ਸ਼ਕਿਤ (vision) ਚ ਅਪਨੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਤੇ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੀ ਤਸ਼ਵੀਰ ਫਿਲਮਾ ਦੇ ਪਰਦੇ ਆਹਲਾ ਲੇਖਾ ਮ਼ਹੇਸ਼ਾਂ ਤੁਭਰਦੀ ਰਾਵੈ। ਪਰ ਪ੍ਰੂਫ ਸ਼ੋਧਕ ਨੇ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਕਰਿਯੈ ਇਸਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਗੀ ਬਗਾਡੀ ਦਿਤੇ ਦਾ ਏ, ਜੇਹਡੀ ਮਤੀ ਦੁਖੈ ਆਹਲੀ ਗਲਲ ਏ।

ਹੂਨ ਇਤਥੋਂ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰੈਹ ਬਿਚਵਾ ਕਿਸ਼ ਚੁਨਿਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਪ੍ਰਸ਼ੁਟ ਕਰਿਯੈ ਉਨ੍ਹੋਂ ਗੀ ਅਪਨੇ ਮਨਵਿ ਦੀ ਕਸ਼ੌਟੀ ਦੇ ਪਾਰਿਵੇਕਥਾ ਚ ਪਾਰਖੇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਹੇਠ ਲੈਤੀ ਦੀ ਪੰਕਿਧਿਆਂ ਚ ਕਵਿ ਕਲਾ ਪਕਖ ਤੇ ਭਾਵ ਪਕਖ ਦੇ ਦਾਧਰੇ ਚ ਰੇਹਿਯੈ ਸਮਾਜਕ ਧਥਾਰਥ ਦੇ ਇਕ ਪੈਹਲੂ ਦੀ ਤਸ਼ਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਆ ਆਖਦਾ ਏ-

- “ਮੈਂ ਪੋਆਹਨੇ ਪੈਰ ਚਲਦਾ ਫਕਿਧਾਂ ਫਲਦਾ ਰੇਹਾ।

ਕਡੁਕਦੀ ਧੁਧਾ ਚ ਮੈਂ ਜਲਦਾ ਰੇਹਾ, ਬਲਦਾ ਰੇਹਾ।

(ਸਫਾਂ 31)

ਅਪਨੀ ਤੁਮਰ ਦੇ ਤਕਾਜੇ ਥਮਾਂ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੋਏ ਦੇ- ਕਵਿ ਦੇ ਮਨ ਚ ਅਪਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਹਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੁਭਰਦੇ ਨ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਜਵਾਬ ਨੇਈ ਮਿਲਦਾ ਤੇ ਕਨੈ-ਕਨੈ ਅਪਨੇ ਕਨੈ ਸੰਸਾਰਕ ਸਰਬਥਿੰਦੀ ਕੋਲਾ ਤਕਲਾਨੇ ਤੇ ਬਰਾਗਪਨ ਭਾਵ ਬੀ ਤੁਸਦੇ ਮਨੈ ਚ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਤੁਭਰਦੇ ਨ-

- “ਮੈਂ ਕੁਨ ਆਂ ਮੈਂ ਕੈਹ੍ਸੀ ਆਯਾਂ ਸੋਚਾ ਕਰਨਾਂ ਪਰਤੀ-ਪਰਤੀ।

ਕੁਨ ਮੇਰਾ ਸੈ ਮੈਹਰਮ ਇਤਥੋਂ ਘੋਖਾ ਕਰਨਾਂ ਪਰਤੀ-ਪਰਤੀ॥

ਕੋਈ ਮੇਰਾ ਨੇਈ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀ, ਨਾਂ ਗੈ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ।

ਫਹੀ ਬੀ ਕੀ ਬੈਠੇ ਦਾ ਇਤਥੋਂ ਦਿਕਖਾ ਕਰਨਾਂ ਪਰਤੀ-ਪਰਤੀ॥

(ਸਫਾਂ 35)

ਮਜੂਦਾ ਦੌਰ ਚ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਚ ਜੇਹਡਿਆਂ ਖਰਾਬਿਆਂ ਆਈ ਗੇਦਿਆਂ ਨ ਤੁੰਦੀ ਬਜਹ ਕਨੈ ਮਾਹਨੂੰ ਦਾ ਮਨ ਬੀ ਬੇਇਮਾਨ ਤੇ ਧੋਖੇਬਾਜ ਹੋਈ ਗੈ ਰਾ ਏ। ਇਸ ਲੇਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਯੋਗ ਨੇਈ ਏ ਰੇਹਦਾ। ਹੂਨ ਕੋਈ ਬੀ ਬੁਰੀ ਥਮਾਂ ਬੁਰੀ ਹਰਕਤ ਕਰਨੇ ਥਮਾਂ ਓਹ ਨਾਂ ਸੰਗਦਾ ਏ, ਨਾਂ ਗੈ ਗੁਰੇਜ ਕਰਦਾ ਏ। ਕਵਿ ਇਸ ਸ਼ੋਝਰ ਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚ ਅਪਨੇ ਬਚਾਰ ਅਭਿਵਧਕਤ ਕਰਦਾ ਏ-

- ਦੂਰ ਧਾਰਾ ਕਿਚ ਕੋਈ ਭਾਖ ਲਾਮੀ ਲਾਰਦਾ।

ਮੇਤ ਗੁਜ਼ੇ ਓਹ ਮਨੈ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕਢਦਾ ਜਾਰਦਾ॥

ਗਲਲ ਕੋਈ ਸੈ ਮਨੈ ਦੀ ਕੁਸੈਗੀ ਦਸ਼ਸੋ ਨੇਈ।

ਏਹ ਸੰਸਾਰ ਡਾਹਡਾ ਪਾਨਿਧੈ ਬਿਨ ਮਾਰਦਾ।

कन्न कंधें गी बी होंदे गल्ल सोचियै करो।

जढ़ां कपियै ऐ टकाने गी बलगारदा॥

करो नेर्इ इतबार कुसै पर, कोई अपना नेर्इ।

हेजला बनियै सै दुद्धै बिच मौहरा पारदा॥

(सफा० 37)

कवि गी अपनी मौती दा एहसास होन लगी पेदा ऐ, इस्सै करी सारे संसारी रिश्ते-नातें
गी तिलांजलि दिंदा होआ आखदा ऐ जे मैं सारे सरबंध मकाई-समाहियै इस संसारे थमां चली
जाना ऐ, इस लेर्इ ए सज्जन-सरबंधियो एह सारी दुनियां तुसें गी गै मुबारक ऐ-

- “दुनिया एह सारी तुसेंगी मुबारिक।

एह सब्भ दुनियादारी तुसेंगी मुबारिक॥

×   ×   ×

मैं जाना मकाइयै सै सरबंध सारे।

एह सब्भ देनदारी तुसें गी मुबारिक॥

(सफा० 39)

अगै चलियै कवि पराग माहनू दे किरतघन सभाड दी नखेधी करदा होआ अपने बचार
इ'यां अभिव्यक्त करदा ऐ-

- किरतघन माहनू बड़ा कीती दी नेर्इ जानदा।

तांह लैंदा जारदा ते त्वां सै बसारदा।

(प० 42)

भाएं धन-दौलत दी बजह कनै ते भाएं कुसै बड़ै औहदे दी बजह कनै माहनू च आए
दे बेक्यासेपन उपर ते अभिमान उपर अपने व्यंग दी करारी चोट करदा होआ कवि आखदा
ऐ-

- सीतें ठरदे धुपें जलदे रस्ते रेह बनांदे।

दूर खड़ोइयै दिखदे रेह ओह मनै च पीहगां पांदे॥

मछुआ रुढ़दा गेआ सामने हथ्थ निं बिंद पोआया।

कन्नें दे बिच देई अंगुली रेह ओह भाखां लांदे।

अस तरेहाए रेह, पानी नेर्इ घुट्ट पलाया।

ओह शिवें दे उपर लोटे भरी-भरी रेह चढ़ांदे॥

(प० 46)

कवि अपनी आतमा गी नारी रूप देइयै आखदा ऐ जे उस अज्ञात शक्ति पासै लगन लगी

जाने पर सारे सुख-दुख भुल्ली जंदे न। ओह रात भर उसदी निहालपा चं जागदा ऐ जे शायद ओह आइयै कुतै उसदे घरै दी सौंगल निं खड़काई देरे। फही ओह उसदे नां रुके ते चिट्ठियां बी लिखदा ऐ, पर उसदा सरनामा पता नेई होने करी सब बेकार। खीर नराश होइयै ओह सोचदा ऐ, जे उन अपने मनै गी जेहड़ी लगन रूपी अग लाई दी ऐ, उस्सी स्हालने दा पुआड बी नेई ऐ लब्बा करदा-

- “बलगी-बलगी में तुसें गी रात बताने लाई ऐ।
पर सै तुसैं घरै दी मेरे सौंगल नेई खड़काई ऐ॥
- रुके लिखी-लिखी में हारी, पर सरनामा औंदा नेई।
कि'यां स्हालां अग मनै दी जेहड़ी सै सलगाई ऐ। (सफा० 49)

किश इ'यै नेह वियोगी अवस्था दे भाव इस शेडर च बी काबले गौर न-

- “कुसै गी भेजी-भेजी उंदी खबर नुआनां बल्लैं-बल्लैं।
दुद्ध पलाया में सप्णे गी न्हेर-सवेर जाई-जाई ऐ॥
- कैहसी एह गल्ती कीती पच्छोतानां बल्लैं-बल्लैं (सफा० 65)

अगले शेडर च कवि बिंव-योजना, प्रतीक के रूपक ते उपमा अलंकारें दे माध्यम कनै अपने मनै दी उस अनन्त शक्ति पासै लग्गी दी लगन दा होर मते काव्यात्मक ढंग कनै चित्रण करदा होआ आखदा ऐ-

- “मेरा मन पैंछी परदेसी उड़दा उच्चियें धारें।
गासै दे बिच चलै विचरदा दिखदा रोआरें-पारें॥
- कोई छौरा-जन सै आइयै छैंहदा पैर टकांदा।
बिट-बिट, बिट-बिट दिखदा जा दा गल्लां करदा शारें।
- चार-चफेरै काली चादर बिच्चे चमकन तारे।
आखो हट्टियां लाइयां आइयै भेलैं बिच बनजारें। (सफा० 50)

कवि पराग आखदा ऐ जिसलै समाज बिच बेन्याई ते भ्रष्टाचार बगैरा बुराइयें दी बजाह कनै पाप फैली जंदा ऐ तां उसलै केइयें माहनुएं दा धर्म-कर्म पाठ-पूजा, छापा-तिलक, ब्रह्मज्ञान तै जमाज पढ़नी बगैरा सब्बै पखंड ते मात्र दखावा गै बनी जंदे न। इन्नै तक जै नेह पंखडियें

ਦੇ ਗਲ ਪੇਂਦੀ ਤੁਲਸੀ ਦੀ ਮਾਲਾ ਬੀ ਤਲਵਾਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰੀ ਲੈਂਦੀ ਏ-

ਅਨਦਰ ਪੁਲਲਾ ਪਾਪੇਂ ਭਰੇਆ, ਪੈਰ ਹੁਆ ਦੇ ਬਜ਼ਜ਼ਰ ਭਾਰੇ।

ਬਾਹਰਾ ਬਨਦੇ ਤਿਲਕਾਧਾਰੀ, ਅਨਦਰਾ ਬਨਦੇ ਬ੍ਰਹਮਜ਼ਾਨੀ

(ਸਫਾਂ 76)

×   ×   ×   ×

ਤੇ-ਜਦੂਂ ਸੈ ਬੇਨ੍ਯਾਈ ਮਨੈਗੀ ਤਡ਼ਕਾਨ ਲਗਦੀ ਏ।

ਤਾਂ ਏਹ ਤੁਲਸੀ ਦੀ ਮਾਲਾ ਪਲੈ ਬਿਚ ਤਲਵਾਰ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ।''

ਪਰ ਏਹ ਸ਼ੋਡਰ ਦੋ ਅਰਥੀ ਬੀ ਸੇਹੀ ਹੋਂਦਾ ਏ ਜਿਸਦਾ ਦੂਆ ਅਰਥ ਏ ਜੇ ਗਲੈ ਚ ਤੁਲਸੀ ਦੀ ਮਾਲਾ ਧਾਰਣ ਕਰਨੇ ਆਹਲਾ ਜਾਨੀ-ਧਾਨੀ ਬੀ ਬੇਨ੍ਯਾਈ ਦੇ ਖਲਾਫ ਵਿਦ੍ਰੋਹੀ ਬਨਿਯੈ ਮਦਾਨ ਚ ਆਈ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਜੇਕਰ ਅਸ ਇਸੀ ਦੀ ਅਰਥੀ ਸ਼ੋਡਰ ਮਨੀ ਲੈਂਚੈ ਤਾਂ ਇਤਥੋਂ ਸ਼ਲੋ਷ ਅਲਂਕਾਰ ਬਨੀ ਜਾਂਦਾ ਏ।

ਇਸੈ ਸਨਦਰਭ ਚ ਕਵਿ ਗੀ ਅਪਨੀ ਮਾਤ੃ਭੂਮੀ ਢੁਗਗਰ ਧਰਤੀ ਦੇ ਅਤੀਤ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰਿਯੈ ਉਸਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਈ ਆਖਦਾ ਏ-

- ਸਭਨੇਂ ਬਿਚ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਾਰ ਹਾ, ਪਾਰ ਭਰੋਚੇ ਢੁਗਗਰ ਬਾਸੀ

ਪਰ ਹੁਨ ਘਰ-ਘਰ ਪਲਦੇ ਜਾਦੇ ਤੇਰੇ-ਮੇਰੇ ਬਲਲੈਂ-ਬਲਲੈਂ।।

ਆਦਰ-ਮਾਨ ਬਡਾ ਹਾ ਘਰ-ਘਰ ਬੁੜ੍ਹੇ ਦੀ ਮਨਦੇ ਹੇ ਸਾਰੇ।

ਪਰ ਹੁਨ ਬਿਸ਼ਸਰਦੇ ਸਥ ਜਾਦੇ ਲੋਕ ਜਠੇਰੇ ਬਲਲੈਂ-ਬਲਲੈਂ (ਸਫਾਂ 67)

ਡੋਗਰੀ ਦੇ ਜਾਨੇ ਮਾਨੇ ਕਵਿ ਧਨ ਹੋਏਂ ਗੀ ਜਿ 'ਧਾਂ ਮਰਨੇ ਥਮਾਂ ਕਿਸਾ ਸਮਾਂ ਪੈਹਲੈਂ ਜਿਸਲੈ ਅਪਨੀ ਮੌਤੀ ਦੇ ਔਨੇ ਦਾ ਆਭਾਸ ਹੋਨ ਲਗਾ ਹਾ ਤਾਂ ਤੁਝੋਂ ਆਖੇਆ ਹਾ-

ਮਿਗੀ ਪਤਾ, ਤਸਨੈ ਔਨਾ ਏ-

ਫਹੀ ਕੈਹਦਾ ਸੈਨਸਾ ਡਰ ਕੈਹਦਾ।

ਕੇਈ ਬਾਰੀ ਪੈਹਲੈਂ ਬੀ ਆਈ।

ਛੁਪਲੇ ਪੈਰੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ,

ਆਈ ਸਰੰਦੀ ਬੇਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੀ।

ਪਰ ਮੂਹਾਂ ਕਿਜ ਨੇਈ ਬੋਲਲੀ।

ਹੁਣ ਆਈ ਤਾਂ ਪਕੇ ਪੈਰੋਂ ਓਹਦੇ ਨੈ ਚਲਨਾ ਪੈਨਾ ਏ।

ਇ 'ਧਾਂ ਗੈ ਕਵਿ ਸ਼ਧਾਮਦਤ ਪਰਾਗ ਗੀ ਬੀ ਅਪਨੀ ਮੌਤੀ ਦਾ ਏਹਸਾਸ ਹੋਨ ਲਗੀ ਪੇਦਾ ਏ ਤਾਂ ਗੈ
ਏਹ ਸ਼ੋਡਰ ਲਖੋਆ ਏ-

- मौती आहली बक्खी पैर बधा दे मेरे बल्लैं-बल्लैं।
न्हेरे पिछुआ जागा करदे नमें सवेरे बल्लैं-बल्लैं ॥

इस शोऽर च सृष्टि चक्र पासै स्पश्ट इशारा ऐ। इक शोऽर च कवि पराग अपनी धरती ते उस कनै माहनू ते खास करियै करसान दे सरबन्ध दा जिकर करदा विस्तार कनै गुण-गान करदा होआ आखदा ऐ-

में धरती दा पुत्तर में करसान।
एह धरती ऐ मेरी सै पनछान ॥
सरसी-नरमी सर्दी-गरमी जरदा।
इसगी अर्पित करनां में मन-प्राण ॥
एह धरती सभनें दा पालन करदी।
एह साढ़ी सभनें दी जिन्द जान ॥

(सफा० 78)

थल्लै उद्धृत शोऽर च कवि अपने वेदान्ती विचारे गी अभिव्यक्त करदा होआ आखदा ऐ जे परमात्मा ते सारे देवतैं कनै माहनू दे अपने अंदर गै बास करदा ऐ। उ भैंगी पनछानने आसै अपने मन रूपी तोते गी काबू करियै राम-नाम दा पाठ पढ़ानै पाँदा ऐ।

- अपना मन गै ठाकुर द्वारा इस्सै बिच देवते सारे।
इस्सै दी पूजा करने गी जोत जगानी चलदे-चलदे ॥
मेरा मन तोता जन कनेहा उडदा फिरदा अग्गैं-पिच्छैं।
में इस्सी सै फगड़ी-फगड़ी राम रटानी चलदे-चलदे । (सफा० 84)

कवि आखदा ऐ जे अजें बी साढ़े देसै च गरीबी दी इन्तहा ऐ, जिस बिच लोके दा शोशन लगातार केई रूपैं च होआ करदा ऐ-

- कुड़ी भुक्खी दी रोई-रोई मरी जंदी।
कोई आखदा एह नजरोई गेई ऐ॥
तोपा दुद्धै दा दिक्खियै झोटिया हिठ।
लम्बड़दारे दी नजर बदलोई गेई ऐ॥
साढ़ी जिन्दू च रतू दी बिन्द दिक्खी।
भी शाह दी अक्ख ललचोई गेई ऐ॥

(प० 116)

उपर दिते दे संक्षिप्त सर्वेक्खन कोला स्पश्ट होई जंदा ऐ जे डोगरी दे सिद्धहस्त कवि
 श्री श्याम दत्त पराग होर अपने गजल विधा दे खेतर च पैहले प्रयास च बी काफी सफल
 न। भाएं कोई बी रचना खास करियै पैहली रचना अपने च भलेआं मुकम्मल नेई होंदी। उस
 च कमियां ते अपवाद रूप च रेही गै जंदियां न, पर असैं तां बी उसदा स्वागत गै करना चाहिदा।
 कवि कालिदास द्वारा अपने साहित्य च द'ऊं प्रसङ्गें च आक्षे दे इ'नें द'ऊं वाक्यें गी इत्थैं
 उद्घृत करियै में अपनी कलम गी विराम देन लगां-

(1) पुराण मित्येव न साधु सर्वम्।

न चापि न व मित्यवधम्।

कोई बी परानी रचना भलेआं दोश मुक्त होने करी उत्तम नेई होंदी ते नां गै कोई नमीं
 रचनां किश दोशें करी निन्दनीय होंदी ऐ।

(2) एको हि दोषो गुण सन्निपाते निमज्जतीन्दोः

किरणेष्विवाङ्ग ॥

कुसै रचना च जेकर कोई इक-दो दोश होन बी तां ओह उसदे बाकी गुणें दी बजह
 कनै इ'यां छप्पी जंदे न जियां चनै दियें किरणें च उसदा काला नशान छप्पी जंदा ऐ।

